

УДК 37:33:94] (477)

**Гіптерс Зінаїда Василівна**

доктор педагогічних наук, доцент

професор кафедри менеджменту і соціальних наук

Львівський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи», м.Львів, Україна

## ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД

*У статті розкрито психолого-педагогічні підходи до економічної освіти дітей в українській родині. Досліджуються особливості форм і методів господарського виховання на західноукраїнських землях в XIX – першій половині XX століть, роль громадських організацій у створенні дитячих садочків, закладів кооперативного шкільництва та приватних для фахової підготовки молоді. Перспективи розгляду проблем української родинної педагогіки вбачаємо у відродженні традиційного статусу української родини з її непорушними авторитетами, вихованням дітей в любові і пошані до розмаїття господарської діяльності.*

*Ключові слова:* економічна освіта, професійна орієнтація, родина, професійна консультація, народна педагогіка, кооперація, професіографія.

**Вступ.** Процес формування і розвитку особистості починається з родини, з моменту народження дитини. Саме батьки вводять дитину в складний світ людських взаємин. Уроки життя, здобуті в родині, мають величезну виховну силу. Отже, сім'я була й лишається головним осередком, де відбувається становлення і розвитку особистості.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Питання родинного виховання розглядали О.Духнович, І.Огієнко, Г.Сковорода, М.Стельмахович, Т.Шевченко, Я.Чепіга та ін. З цієї теми написано багато книжок, наукових та дослідницьких робіт. Але, не дивлячись на це, в сучасній українській родині існує багато запитань з приводу того, як найкраще виховувати дитину, все ще існує багато проблем і непорозумінь між батьками. Проблема родинного виховання була і є надзвичайно важливою, бо зумовлена тією величезною роллю, яку відіграє родина у вихованні особистості. Проблеми родинного виховання дітей дошкільного та шкільного віку, навчання школярів «ручних робіт», діяльності кооперативних та господарських курсів присвячені праці педагогів XIX – першої половини XX століть, громадських, освітніх, кооперативних діячів, письменників, публіцистів, зокрема Я.Біленького, І.Блажкевича, Г.Врецьони, М.Галушинського, Ю.-К.Дзеровича, Д.Коренця, Я.Кузьміва, І.Франка, І.Ющишина, багатьох інших.

У численних працях науковці розкривають новий світ педагогічних знань, виток яких – у народному світобаченні, в традиціях і звичаях українства. Вагомість і значущість цих праць у житті української школи буде дедалі зростати, бо в них – запорука розвитку національної освіти, національної системи виховання. Це зумовлює актуальність дослідження економічного виховання дітей в українській родині, використання організаційних форм, навчальних, виховних, освітніх явищ народної педагогіки на західноукраїнських землях різних історичних періодів.

**Мета статті:** здійснити ретроспективний аналіз економічного виховання дітей в українській родині в кінці XIX – на початку XX ст.

**Виклад основного матеріалу.** Значний внесок у вивчення і популяризацію народної педагогіки зробили українські педагоги і діячі культури. Видатний філософ-просвітник другої половини XVIII століття Г.Сковорода (1722–1794) відстоював твердження про здатність простого народу до самостійної педагогічної творчості, доводячи, «що правильне виховання криється в природі самого народу, як вогонь і світло в кремені» [1, с.154]. Високо цінував творчу енергію і педагогічний розум українського народу І. Франко (1856–1916), під-

креслюючи, що народ «хоч і тисячними манівцями, так як і сама наука, доходить же звільна до далеко правдивіших і радикальніших думок, ніж їх має не один з його нинішніх просвітителів» [9, с.116]. У численних творах філософ переконливо доводить, що справжнє виховання можна побудувати, враховуючи кращі надбання народної педагогіки.

Традиційна українська родина – перша школа любовності, національного і господарського виховання. Проблема підготовки до життя і праці – центральна в народній педагогіці. Властива всім суспільно-історичним формаціям категорія «виховання» – загальна й вічна, без виховання не може обійтися жодне суспільство. «Якщо визначати зміст виховання, спираючись на народну педагогіку, – зазначав учений, – то це – увесь процес формування особистості й підготовки її до активної участі у виробничому, суспільному й духовному житті» [2, с. 49].

М.Стельмахович у праці «Народна педагогіка» подає вікові періоди розвитку, що їх прийнято розрізняти у народній виховній практиці. Це – новонароджений (від моменту появи на світ до 10 днів), немовля (грудний вік) – від 10 днів до 1 року, дитинство – від одного до 10–11 років, отрочество (підлітковий вік) – від 11–12 до 15–16 років, юність – від 16 до 20–21 року, дорослий вік – від 40 до 55 років, старечий вік – після 55–60 років [2, с. 55]. Від народження і до юності людина виховується в сім'ї, а потім, як правило, стає на самостійний шлях життя, створюючи нову власну сім'ю. Уся народна педагогіка ґрунтується на праці. Народні традиції родинного виховання відображають жагуче прагнення батьків до того, щоб забезпечити якомога вищий рівень трудової підготовки дітей, виховати в них розуміння економічних важелів суспільного життя. На думку М.Стельмаховича, господарське навчання і виховання в народній педагогіці умовно можна поділити на три етапи: вступний, або ігровий (від двох до шести-семи років), помічний, або визначальний (від семи до п'ятнадцяти років), і основний, або завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років) [2, с.176]. На першому етапі, протягом другого і третього років, дитина за правильного виховання набуває деякої самостійності (в їжі, роздяганні, вмиванні), засвоює правила користування предметами та елементарні норми поведінки. І, звичайно, вступає в працю психологічно, засвоюючи слова «праця», «працювати» в основному через такі ефективні виховні засоби, як різні форми жанри і види українського фольклору (колискові пісні, народні казки, загадки), в яких славиться праця. Вже з перших кроків батьки залучають дітей до посильної праці у різних її видах, пов'язаних із самообслуговуванням, господарсько-побутовими потребами, участю в догляді за рос-

линами і тваринами, рукоділлі. З приводу мудрої традиції родинної етнопедагогіки залучення до праці змалку В.Сухомлинський писав: «Народна педагогіка знає, що дитині посильне і що непосильне, бо в ній органічно поєднуються життєва мудрість з материнською і батьківською любов'ю. Народна педагогіка не боїться того, що праця втомлює, вона знає, що праця неможлива без поту й мозолів» [3, с.554].

Виховної сили праця набуває лише тоді, коли вона стає економічною необхідністю. У другому, помічному етапі родинного трудового виховання, коли діти ставали активними помічниками батьків, народна педагогіка націлює на те, щоб підлітки були разом з дорослими не тільки в праці, а й разом з ними готувалися і відзначали трудові громадські і родинні свята, які супроводжуються барвистими народними обрядами, захоплюючими іграми, піснями, славлять працю та її результати, звеличують трударя, демонструють його красу. У родині селян, ремісників, робітників батьки прагнули передусім навчити дітей того, що вміють самі. Профорієнтація дітей розпочиналась змалку, з шести-семи років. Ремесло батьків традиційно передавалось з покоління в покоління. Українці здавна відомі як чудові хлібороби, гончарі, столяри, муляри, ткачі. Народні умільці нерідко були й прекрасними педагогами, які вміли зі знанням справи здійснювати фаховий відбір молоді до поширених серед населення професій, прищепити любов до своєї спеціальності багатьом іншим людям, передати їм свої знання, уміння і навички.

Остаточне формування людини як працівника певної галузі за традицією родинної етнопедагогіки припадає на третій, основний або завершальний, етап трудового виховання, коли юнаки й дівчата остаточно утверджуються професійно, беручи безпосередню участь у всіх виробничих діях нарівні з дорослими. В народній педагогіці зосереджений багатий досвід виховного впливу з метою формування в дітей та молоді шанобливого ставлення і любові до землі. Це насамперед фольклор, який оспівує красу і велич рідної землі. Велику роль тут відіграє приклад дорослих, зокрема батьків у ставленні до землі, хліборобської професії, залучення дітей з раннього віку до сільськогосподарської праці.

Однак позбавлені прав і можливостей учити своїх дітей у школі, тим більше професій, трудові сім'ї, шукаючи виходу із скрутного становища, поривалися до того, щоб дати своїм синам і дочкам певну фахову підготовку. І першою сходинкою до розв'язання цієї проблеми була ідея дошкільного виховання на західноукраїнських землях. На засіданні Народної Ради у Львові ще 1848 року селянин з Камінки Волоської І.Залужний домагався заведення «для мужицьких дітей» українських шкіл і дитячих садочків по селах [4, с.101]. На першому жіночому вічі 1891 р. в Стрию письменниця Н.Кобринська (1855–1920) порушила проблему справи дошкільного виховання, особливо підкреслюючи значення й потребу захоронок по селах для сільських українських дітей. Ідею Н.Кобринської практично реалізував отець К.Селецький (1835–1918), який власним коштом заснував у своїм селі, Жужелі, дім сестер Службниць [4, с. 101].

У вихованні дітей важливо враховувати їх прагнення до гри: під час занять і забав – чим би вони не займалися: чи то спів, чи ліплення з глини, малювання, вивчення віршків і байок – найважливіше, щоб діти мали постійно зацікавленість, інтерес. Д. Коренець зазначає, що якщо до дітей відноситися з любов'ю, відкривають вони свою щирю маленьку душу, «тільки любов до дітей ... вкаже, чим зайняти дітей, як підтримати їх зацікавлення до зовнішнього світа» (І. Блажкевич). Автор підкреслював важливість дитячого садка як зразка новітньої трудової школи, оскільки «забава – це частина

ества дитини, без забави дитина перестала б бути собою, забава є вправою, яка виховує з дитини людину, «як дитина бавиться, так колись буде і працювати» [4, с.109].

«Дитячий вік – це чудова й свята пора, і це не байдуже, серед яких обставин дитина її проведе», – писав Ю.Дзерович (1871–1943). «Дитина заможних і освічених батьків має дома умови, що сприяють фізичному й духовному розвиткові. Інтелегентне оточення дитини дає їй відповіді на постійні ті питання, відповіді терпеливі й достосовані до умовного рівня дитини. Інакше діється там, де панує нужда, з якою часто йде в парі й темнота. Там найчастіше не мають часу, або не вміють відповідати на вічне «чому й чому» дитини. Така бідна дитина здобуває сама знання і розвиває більше самостійності, але також бачить багато зла, бо нужда – це злий» [5, с.161-162]. Відомий галицький культурно-освітній діяч М.Галушчинський (1878–1931) зазначав, що «народ і українське селянство гине у безпросвітній тьмі ... найголовнішою причиною цього становища є відсутність власного державного організму, а пануючі над нами народи затемнюють нашу національну ідею, наш культурний розвиток... Доки ми не змінимо того стану, не усвідомимо і не просвітімо наші широкі маси, доти ми не зможемо мати сильної надії на краще і ясне майбутнє» [4, с.20].

В середині XIX ст. теоретики і практики кооперативної ідеї розглядали фахову економічну освіту дітей і дорослих як важливий чинник соціальної незалежності людини, а в майбутньому – соціальної захисту особистості та творення незалежної України. Важливу роль в популяризації ідей кооперативного руху відіграли товариства «Просвіта» та «Рідна школа», зусиллями яких здійснювалася організація економічних спілок, крамниць, кас взаємодопомоги, громадських фондів кредитування; підготовка та випуск періодичних видань і літератури господарсько-економічного спрямування (як на популярному, так і науковому рівнях); відкриття економічних курсів, фахових шкіл, бібліотек. Культурно-освітні та громадські діячі усвідомлювали, що виховувати підприємця необхідно ще в стінах школи, формуючи у дітей кооперативний світогляд, виховуючи віру в силу кооперативної ідеї. «Треба, щоб народ зрозумів, що фахова школа – це не остання пристань для менш здібної або малозабезпеченої молоді, – вважав організатор кооперативного руху першої третини XX століття Д.Коренець, – а й життєва школа, яка дасть нам продуктивних робітників на різних ділянках праці» [6, с.22].

Особливу педагогічну цінність становить зв'язок професійної освіти особистості з принципом природовідповідності: «а чого дитину вчити, то залежить від таланту й бажання дитини». З цієї метою педагог закликає, де лише можливо, створювати «порадні для вибору звання», організовувати професійну орієнтацію молоді, різні види консультацій і знаходить підтримку серед найбільш прогресивних освітян краю.

Виходячи із реальних потреб, 4 лютого 1932 р. у Львові був відкритий заклад професійної орієнтації шкільної молоді «Українська порадна з вибору звання» як наукова комісія в Українському Педагогічному Товаристві «Рідна школа» [7, с.241]. Організаційний психотехнічний комітет порадні знайомив широкі кола українського громадянства «з наукою і працею можливої консультації з вибору звання через організацію пропаганди в пресі («Діло», «Жіноча доля», «Новий Час», «Торгівля і Промисл», «Рідна школа», календарі і збірники «Просвіти»); цикли публічних лекцій з професійної орієнтації, прикладної психології, суспільної економіки та гігієни; виголошення рефератів у «Технічному Товаристві», гуртках «Рідної школи», товаристві «Зоря», на з'їзді Українських інженерів. Роботу професійної

консультації щорічно забезпечувало в середньому 86 фізичних і 14 юридичних осіб (українські економічні й культурні установи та професійні організації), функціонували окремі секції: психотехнічна, економічно-статистична, секція фахового шкільництва. В закладах «Рідної школи» психотехнічна секція проводила тестові дослідження різних психічних функцій, на основі яких були розроблені діаграми і класифікаційні графіки, опрацьовано серію професійних тестів та складено професіографічні карти з точним виділенням психофізичних вимог 64-х професій.

Дослідницька діяльність тогочасних психотехнічних інститутів чи професійних консультацій – іноземних чи українських – здійснювалася у двох напрямках: дослідження вимог і медичних чи фізіологічних показань чи протипоказань, які ставить конкретна професія до людини, її психологічних особливостей, тобто професіографічні дослідження; дослідження здібностей, нахилів, психологічних особливостей, працездатності кандидатів. Результати цих досліджень служили підставою до складання професіографічних карт досліджуваної професії [5, с.139-140].

Під час вивчення професійних здатностей кандидатів спеціалісти консультації використовували індивідуальні й групові експериментальні методи і тестування. Психологи того часу виділяли в залежності від домінуючої здібності суб'єктивний, об'єктивний, рефлексійний та чуттєвий типи людей, які відповідають сучасним чотирьом акцентованим типам темпераменту: холерик, сангвінік, флегматик і меланхолік. Об'єктивний тип (сангвінік) характеризувався як описовий, інтелектуально зберігаючий, який виділяє ту енергію, яку акумулює у собі власною працею, додаючи ззовні дещо суто своє, той, що пристосовується до об'єкту. Психологи вважали, що люди з цим типом темпераменту мають нахил до професійної діяльності вчителя, винахідника, інженера, адвоката, торговельного працівника, організатора, наукового дослідника, адміністратора, службовця. Професіографія кандидата для торговельної діяльності містила такі вимоги: зорова пам'ять, розумова рухливість, хист до рахунків, любов до порядку, які мусять бути розвинені значною мірою [9, с.20]. Складені спеціалістами професійної консультації професіографічні карти давали можливість українській молоді зробити правильний професійний вибір.

У справі фахової, економічної освіти шкільної молоді значну роль відіграли приватні школи, яким значну увагу приділив Перший Український Педагогічний Конгрес. Принципово було визначити, щоб приватні школи, удержувані коштом родичів або зі збірок народу, мусять «сповняти свою ціль», тобто виховати покоління, якого народ потребує, дати йому такі моральні і духовні цінності, аби воно для них було готове до найбільших жертв. Такими цінностями є національна самопошана, особиста гідність і духовна гордість на приналежність до української нації, яка є рівновартісною культурою з іншими державними народами [4, с.89].

Відкриття фахових приватних шкіл потребувало значних коштів, а тому товариства «Просвіта», «Рідна Школа», «Труд», Союз Українок та інші бачили вихід у створенні фахово-доповнювальних шкіл для працюючої української молоді, а також різних курсів і бурс.

Фахово-доповнювальні школи були безоплатними. До них могли вступити хлопці і дівчата у віком від 14 до 18 років, які закінчили щонайменше чотири класи народної школи. Вони працювали у вечірні години у приміщенні українських гімназій та народних шкіл. Навчання тривало три роки (по 12–16 годин щотижня). Водночас зауважимо, що матеріальна база цих шкіл була слабкою: не було спеціально обладнаних майстерень, бракувало елементарних навчальних приладів. Часто матеріальні нестатки учнів були основною причиною їх відрахування. У 1920-х роках Товариство «Рідна Школа» мало на своєму утриманні шість фахово-доповнювальних шкіл: у Львові (чоловіча і жіноча), Перемишлі (чоловіча і жіноча), Тернополі (чоловіча), Станіславові (чоловіча). У цих школах навчалось 644 учні, серед них 455 дітей селян. УПТ «Рідна Школа» неодноразово зверталося з відозвами до української молоді, щоб вона користалася з того, «що має можливість вчитися у своїй рідній мові в українській фахово-доповнюючій школі «Рідної Школи» [4]. Під керівництвом «Рідної Школи» знаходилися різні курси: столярські (Косів, Верхнє Синьовидне), шоферські (Львів), кравецькі (Дрогобич та ін. У деяких випадках гуртки «Рідної Школи», не маючи змоги відкрити своїми силами фахову школу, об'єднувались з іншими товариствами («Труд», Союз Українок) і засновували курси.

Кількість приватних шкіл, створених Товариством «Рідна Школа», які утримувалися коштом цілого українського громадянства, зростала. У 1930 році в них навчалось 12 000 української дітвори і працювало «фахових та громадським духом перейнятих 580 українських учителів» [4, с.73]. «Рідна Школа» 1939 року утримувала 604 дитячі садки, 10 «захоронок», 33 народні школи, 12 гімназій і 11 ліцеїв, де навчалось понад 20% української молоді краю, яка здобувала середню освіту, а також 5 фахових шкіл, 5 бурс, проводила десятки курсів, а також заснувала вчительські семінарії у Львові, Ходорові, Стрию, Самборі, Коломиї, Станіславові. Звичайно, українські приватні фахові школи через свою нечисленність не могли суттєво вплинути на розвиток професійної підготовки молоді в Галичині, але вони відіграли значну роль у поширенні фахових знань серед українського населення краю.

**Висновок.** Історико-педагогічний досвід доводить, що для справи виховання в родині важливим є знання народної педагогіки. Прогресивні культурно-освітні діячі Західної України кінця XIX – початку XX століття використовували досягнення психолого-педагогічних наук для організації професійної орієнтації молоді, наголошували на важливості врахування психолого-фізіологічних особливостей дитини при виборі фаху, на використанні результатів наукових досліджень для розвитку суспільства, збереження інтелектуального потенціалу народу. *Перспективи* розгляду проблем української родинної педагогіки вбачаємо у відродженні традиційного статусу української родини з її непорушними авторитетами, вихованням дітей в любові і пошані до розмаїття господарської діяльності. Таке повернення має забезпечити підготовку молоді до подружнього життя, відновити та зміцнити родину як основу незалежної Української держави.

### Список використаної літератури

1. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди / За ред. О.Г.Дзевєрина. – К.: Знання, 1972. – 236 с.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
3. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О.Сухомлинський. – Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.
4. Гіптерс З.В. Економічна освіта молоді в Галичині XIX – першої половини XX століть: теорія, досвід, персоналія: монографія / З.В.Гіптерс. – Львів: ЛБІ НБУ, 2006. – 220 с.
5. Дзєрович Ю. Педагогіка / Праці Греко-Католицької Богословської Академії. Т. ХУІІ–ХУІІІ / Ю.Дзєрович. – Львів, 1937. – 248 с.
6. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі / Д.Коренець // Рідна школа. – 1934.– Ч.2. – С.21-23.

7. Ющшин І. Новий культурно-суспільний почин / І.Ющшин // Шлях виховання і навчання. – 1932. – Кн. 4. – С. 240–242.
8. Метельський В. Аналіза психічних здатностей і теперішні вимоги життя / В.Метельський // Шлях виховання і навчання. – 1934. – Кн. 2. – С.122–127; 1935. – Кн. 3. – С.137–144.
9. Базник М. Народна школа і вибір звання / М. Базник // Шлях навчання і виховання. – 1930. – Кн. 1. – С. 18–21.
10. Франко І.Я. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські Видавництва / І.Я.Франко. – Твори: У 20-ти т. – К.: Держвидав, 1956. – Т. 19. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2017 р.

**Гиптерс Зинаида**

доктор педагогических наук, доцент  
профессор кафедры менеджмента и социальных наук  
Львовский учебно-научный институт Государственного высшего учебного заведения «Университет  
банковского дела», г.Львов, Украина

**ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В УКРАИНСКОМ СЕМЬЕ:  
РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ВЗГЛЯД**

*В статье раскрываются психолого-педагогические подходы к экономическому образованию детей в украинской семье. Автор исследует особенности форм и методов хозяйственного воспитания на западноукраинских землях в XIX – первой половине XX столетия, роль общественных организаций в создании детских садов и учреждений кооперативного ученичества для профессиональной подготовки молодежи. Перспективы рассмотрения проблем украинского семейной педагогики видим в возрождении традиционного статуса украинской семьи с ее незыблемыми авторитетами, воспитанием детей в любви и уважении к разнообразию хозяйственной деятельности.*

*Ключевые слова: экономическое образование, профессиональная ориентация, семья, профессиональная консультация, народная педагогика, кооперация, профессиография.*

**Hipters Zinaida**

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor  
Professor of the Department of Management and Social Sciences  
Lviv Educational Institute of the State Higher Education Establishment «Banking University», Lviv, Ukraine

**THEORY AND PRACTICE OF ECONOMIC EDUCATION OF CHILDREN IN THE UKRAINIAN  
FAMILY: RETROSPECTIVE VIEW**

*The article deals with psychological and pedagogical approaches to economic education of children in Ukrainian family. There have been analyzed forms' features and methods of economic education in Western Ukraine in the late XIX - early XX centuries, the role of public organizations in creation the kindergartens, schools and private cooperative school systems for professional training of young people. There has been grounded the folk pedagogy as a powerful phenomenon that ensures the preservation of national character, traditions and psychology of individual, which were reflected and embodied in native language, folklore, national customs, traditions, festivals, rituals, living practice of labor and family education, folk crafts and fields, in family and household culture of our people.*

*Key words: economic education, vocational guidance, family, professional consultation, public education, cooperation, job specification.*